CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA ERZURUM, KONYA, KASTAMONU, ANKARA VE KAYSERİ VİLAYETLERDEKİ SANAYİ KURULUŞLARI ÜZERİNE

Prof. Dr. Zübeyir Saltuklu

Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi

Milletlerin ve devletlerin tarihine siyasi, askeri, hukuki, iktisadi, bilim, sağlık, ulaşım, mimari, tarım, kültürel, sosyal ve eğitim gibi konularını inceleyerek daha yakından tanımak demek; tarihe çok yönlü bakmak demektir. Tek yanlı tarihe bakmak yanlış olmasa da eksik bakmak demektir. Eksik bakarak tarihten çıkarılacak derslerde eksik olacaktır. Ağır bedeller ödenerek bin bir zorluklarla **"Bir Milletin Yeniden Doğuşu"** diye adlandırılan Cumhuriyet kurulduğunda geçmişten sanayi kuruluşları olarak neleri miras olarak almıştır? Erzurum, Konya, Ankara, Kastamonu, Kayseri gibi vilayetlerdeki sanayi kuruluşlarını ortaya koyacağız.

Bu çalışmamız işlenmemiş veya yarı işlenmiş maddelerin makine, araç vb. ile işlenerek tüketime hazır duruma getirildiği sanayii kuruluşlarından, üretim evlerinden diğer bir ifadeyle fabrikalardan bahsedeceğim. Ağaç, toprak, deri, kimya, dokuma, madeni ve gıda sanayii gibi kuruluşlar gerek devletin gerekse özel teşebbüsün kurduğu varsa sanayi kuruluşları olacaktır.

Cumhuriyeti eğer bu yönüyle daha yakından tanırsak vicdan sahibi olarak hangi şartlarda kurulduğunu göreceğiz.

Yine bu çalışmamızda sanayi inkılabı geç kavrandığından dolayı fırsatı kaçırmış bir devlet hafızasını da yakından görme fırsatı bulacağız.

Milli Mücadele başladığında ülkenin her bir köşesinde kurtuluş için 30'a yakın kongreler yapılmıştı. Yine Milli Mücadele devam ederken 15 Temmuz 1921'de Maarif Kongresi, daha cumhuriyet kurulmamışken 17 Şubat 1923 İzmir İktisat Kongresi, Cumhuriyet yeni kurulmuşken 1 Eylül 1925 günü Milli Türk Tıp Kongresi yapılmıştı. Bu kongreler bizi gösteriyor ki, eski alışkanlıklara son verilerek ülke meselelerine daha yakından bakarak çözümler aranmaktaydı.

Türk Tefekkür Tarihinde Hilmi Ziya Ülken hocamız tarihte milletlerin karakterinin belirleyen temel köşe taşları olduğunu belirtir: «***Yiğitlik Türkün temel köşe taşıdır.***» der. Yiğitlik filozoflarca da çok önemsenen bir erdemdir. Ancak hayatta kalmak için yalnız başına bu erdem elbette yetmez. Bu gerçeği daha çok nerede öğrenir insan? En emin öğrenme yeri harp cephesidir. Savaş meydanı; insana çok şeyleri öğreten, derin izler bırakan, gerçek kişiliklerin su yüzüne çıktığı yerdir. 17 Şubat 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa, ***«Türk Millet, bütün tarihinde savaş meydanlarında birçok zafer taçları giymiştir. Bununla övünür, daima övünecektir. Ancak, bu övünç tacını daha çok süsleyerek milletin başında tutabilmek için, diğer bir alanda da kesinlikle başarılı olması gerekir; o da ekonomidir.» «Siyasi, askeri zaferler ne kadar büyük olursa olsunlar, ekonomik zaferlerle taçlandırılmazlarsa meydana gelen zaferler devamlı olamaz, az zamanda söner.»[1] "Osmanlı ülkesi yabancıların sömürgesinden başka bir şey değildi. Osmanlı halkı, Türk Milleti esir duruma düşürülmüştü." "Tam bağımsızlık için şu prensip vardır: Milli Egemenlik, Ekonomik egemenlik."[2]***

---

[1]- Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2007, s. 376.

[2] - Afetinan, **Devletçilik İlkesi,** Türk Tarih kurumu, Ankara, 1072, s, 34- 47.

Bu anlayış ve düşüncelerin süzülerek dışarı taşmasına neden; hayatın gerçeklerini ve milletini kitap sayfalarından, menkıbelerden değil, 22 yıl vatanın savunmasında cephede beraberce omuz omuza savaşarak tanıyan ve tecrübeyi edinen daha 42 yaşında devlet başkanı olan devlet adamının düşünceleridir. Bu anlayış yabana atılamaz, atılmamalıdır.

İzmir İktisat Kongresi'nin bir kısmını ilgilendiren konulardan birisi de ülkenin sanayi durumudur. Kongrenin yapılış nedeni; Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ülkenin ambarında ne var, ne yok sorusuna cevap arıyordu. Sıhhi ve İctimai Muavenet Vekili (1921) olan Dr. Rıza Nur'un direktifleriyle Le Play araştırma yöntemi esas alınarak İl Sağlık Müdürlerine merkezden gönderilen taslağın içerisi doldurularak merkeze göndermeleriydi.. Dr. Rıza Nur'un, **"Her şey cepheye**..." dendiği günlerde, bu tür çalışmaların eksikte olsa yayımlanmasını, hararetle ister. Bu raporlar içerisinde ki sorulardan birisi de sanayi idi. [3]

Sanayi inkılabının temelinde şu soru vardır: **Bilginin kaynağı nedir?**

Batıyı sanayi inkılabı yapmaya sevkenen zihniyetin öncülleri vardır.

Bunalardan birisi ve en ilki Françis Bacon (1561-1626)'dur. O, tüm bilgilerin kökeninin, duyu deneyimlerine bağlı olduğu teorisidir. Fikirlerin oluşumunda deneyim ve kanıtın, özellikle de duyusal algının rolünü vurgular ve insanların sahip olabileceği tek bilginin a posteriori (yani deneyime dayalı) olduğunu savunur. Ona göre , bilgi; **"zihni tatmin için ya da başkalarına karşı veya onlara üstün gelmek için ya da kar amacıyla , şöhret, güç ya da bu tür aşağı amaçlar peşinde koşularak değil, fakat yaşamda yarar sağlaması ve kullanımı olması amacıyla peşine düşülmelidir**."[4] Daha açık ifadeyle Bacon bilgi hakkında en açık ifadeyle: **"Bir şeyin bilinip bilinmeyeceği, iddia ederk değil, deneyerek halledilir."** Aynı çağın insanı Galileo Galilei (1564-1642) de matematiği işin içerisine katarak der: **"Sayılabileni say, ölçülebileni ölç ve ölçülemezi çölçülebilir yap**."Alessandro Volta (1745-1827) da : **"Deneyin dili, herhangi bir akıl yürütmeden daha yetkindir. Olgular, muhakememizi (mantıksal iddiamızı) yok edebilir, tersini değil**." [5]

Yap göster, yap uygula anlayışıyla, Glasgow Üniversitesinde bilimsel alet yapımcısı olarak çalışan James Watt (1763-1819) 1769 tarihli ortaya çıkardığı buhar makinası ısı konusunda teorik çalışmaların pratik makinalara uygulanmasına öncülük etti. Kendisi 1776-1880 tarihleri arasında geliştirdiği makine maden ocaklarında ve diğer yerlerde su pompalamak ve her cins makineyi çalıştırmak için etkili ve ekonomik bir güç kaynağı olarak etkili oldu.[6] Sanayi inkılabı diye adlandırılan tarihi serüven dünyada I. Sanayi inkılabını Batı yaptı. Kol gücünden bilgi ve makine gücüne geçti. 1650'den sonra dünyayı kolonileştirdi ve sömürgeleştirdi.[7]

Sözlük anlamıyla sanayi: Ham maddeleri işlemek, enerji kaynaklarını yaratmak için kullanılan yöntemlerin ve araçların bütünü. Peki, Osmanlı eğitim kurumları olan medreselerde böyle bir metod var mıydı? Yoktu. Bilginin ölçüsü nakli bilgilerdi.Akli bilgi yanında deney ve

---

[3] - Dr. Hıfzı Nuri, **Türkiye'nin Sıhhî ve İçtimai Coğrafyası, Kayseri Sancağı**, Öğüt matbaası, Ankara, 1338/1922, Sadeleştiren, Zübeyir Kars (Saltuklu) Kayseri Ticaret Odası yayını, Kayseri, 1995, s, II.

[4] - R.S.Woolhouse, **Ampirist Filozoflar**, Çev, Gökhan Murteza, Pinhan,İstanbul, 2019, 36.

[5] - Zübeyir Saltuklu, **Bilim İnsanlarından Özdeyişler,** erkhaber/com.30 Haziran,2019.

[6] - Carolin A. Ronan, **Bilim Tarihi**, Çeviren Ekmeleeddin İhsanoğlu, Feza Günbergün, TÜBİTAK yay, 2005, Ankara, s. 406-424-467.)

[7] - Oktay Yenel, **Ulusların Zenginliği ve Uygarlığı,** Türkiye İş Bankası, Ankara, 1999, s. 35.48.

gözlem yoluyla elde edilen bilgiler kuşkuyla karşılanıyor, dışlanıyordu. Harita, sıra ve yazı tahtası bile gavur icadı adı altında günah sayılıyordu. Kitaba dayalı bilgi tekrar ediliyordu. Sadrettin Celal Antel bu durumu şöyle özetler: "19. yüzyılın başlarında Osmanlı devletinin maarif kuruluşları medreseler, onların küçük benzeri olan sıbyan mektepleri, Topkapı Sarayı içindeki (Enderun mektebi), son zamanlarda açılmış olan Mühendishanesi Berri Hümayun, Mektebi Tıbbiye, Mektebi Harbiye gibi birkaç meslek mektebinden ibaretti. Osmanlı devletinin kuruluşundan Tanzimat'ın ilanına kadar memleketin irfan ve adalet hayatında doğrudan ve özellikle de idaresine kısmen hâkim olan medreselerin, sivil ve askeri hayatın istediği idarecileri, hâkimleri, mütehassısları yetiştirmek suretiyle, faydalı hizmetler görmüş olduklarına hükmedilebilir.

Fakat bu medreselerin sonraları, her türlü terakkiye/gelişmeye engel olan cehalet, taassup ve fesat ocakları haline geldikleri de muhakkaktır. Avrupa ilim ve tekniğinin memlekete girmesine sistemli ve musırrane (ısrarlı) bir surette mani olmuşlardır. Bu anlayışın en baş sebebi, muhakkak surette, bütün yeniliklere düşman olan dini taassuptur."[8] Onun için mektepler açılmaya başlandı. Ancak mekteplerdeki zihniyet de istenildiği kadar deneye, gözleme ve amaçlı çalışmalara dayalı değildi. Bu nedenle Osmanlı tarım toplumundan sanayiye geçemiyordu.

Makineyi ve iş bölümünü tatbik etmek suretiyle çok daha ucuz, birbütün ve muntazam mallar çıkartabilen sanayii müesseseler Batı'da kurulunca, Türkiye'de mevcut eski imalat şekillerinin idamesi için ancak tek bir çare kalıyordu: mutlaka bir eski imalat biçiminin terkedilmesi, hariçte her türlü alışveriş ve hatta siyasi ve bütün diğer münasebetleri kesmek. [9]

ANKARA

Ankara Cumhuriyetin ilk yıllarında (1925) merkez kazasıyla Zir (İstanos), Beypazarı, Nallıhan, Haymana, Bala, Keskin, Yabanabad/Kızılcahamam, Ayaş, Kalecik, Çubuk adıyla on kazaya, İç ve Yozgat adında iki nahiyeye ve 1085 köye sahipti. Merkezde 2104 hane vardı. Nüfusu 21.446'dır. Bu nüfusun 9090'ı erkek, 12.356'sı kadındı. Kentin toplam nüfusu312.54 9'idi. Kentte, nüfusun çoğunluğunu Türkler oluşturuyordu. Kentte azınlıklar statüsünde Rum, Ermeni ve Musevi vatandaşlar da vardı. Lozan Antlaşması gereği mübadele yani nüfus değişimi ile şehirde Rum nüfus azalmıştı. Ancak, Balkanlar'dan gelen Türk nüfusun sayımı ise tam yapılamamıştı. Vilayette konuşulan genel dil Türkçeydi. Rumlar, Rumca bilmezler, Türkçe konuşurlardı. Çünkü Türkçeden başka lisan bilmezlerdi. Ermeniler ise Ermenice de bilirlerdi. Ancak, Türkçeyi kaba bir şive ile telaffuz ederlerdi.[10]

1893 Ankara salnamesine göre, Ankara'da 9 kiremithane, 8 yağhane ve 11 değirmen vardı.[11]

Sağlık İl Müdürü Dr. Muslihiddin Safved fabrika hüviyetinde olanlar hakkında şu bilgiyi verir: " Ankara vilayet dâhilinde sanayi kuruluşu olarak, altı fabrika vardı. Merkez vilayette imalat-ı harbiye fabrikası, elektrik fabrikası ve bir un fabrikası ile Keskin kazasında bir fişek, bir kibrit fabrikası ve bir un fabrikası vardı. Şehrin orta yerinde yer alan 25 derici

---

[8] - Sadrettin Celal Antel, **Tanzimat, "Tanzimat Maarif**", Komisyon, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1999, s, 441-445.

[9] - Ömer Celal Sarc, **Tanzimat**, cilt 1 sayfa 432, Milli Eğitim Bakanlığı yayınları, 1999, İstanbul, s.432.

[10] -Dr. Muslihiddin Safved, **Türkiye'nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası Ankara Vilayeti**, İstanbul, 1341/1925. s.40.

[11] - Avram Galanti, **Ankara Tarihi, I.II**, Çağlar yayınları, Ankara 2005, s, 209- s, 213.

dükkânı vardı. Bu derici dükkânları çevrelerini hem kirletmekteydiler, hem de çok kötü bir koku yaymaktaydılar.[12]

Vilayet dâhilinde sanayi noktası bakımından eserler görülmemiştir. Evvelce gelişmiş durumda olan bazı sanayi bile bugün gerilemiştir. Ekseri rençper olması nedeniyle Ankara vilayeti daha ziyade ziraat memleketidir."[13]

Ankara'nın çevresinde Dikmen, Küçükesat, İncesu, Cebeci, Keçiören bağları[14] olmasına rağmen tarımdan daha çok ticaretin büyük bir kısmını tiftik keçisi sağlıyordu. Kentte, 1922-1923'lü yıllarda yaklaşık 412.787 tiftik keçisi, 418.481 koyun, 160.694 keçi vardı.

Tiftik keçisinden elde edilen tiftikten Zir kazasında Ankara'nın meşhur sof ve şalları, merkez kazada tiftikten ince ve zarif kadın ve erkek çorap ve eldivenleri ile boyun atkısı, eşarp, karyola örtüleri, yastık yüzleri, ceket ve diğer ihtiyaçlar için dokunarak üretilirdi. Kalecik kazasının Yahşihan köyünde pamuktan bez dokunurdu. Haymana'nın bazı köylerinde cicim, kilim ve halı dokunmaktaydı. Kadınların güzel el işleri de rağbet edilmemesi yüzünden terk edilmek üzereydi. Sanayileşen Batı Avrupa ülkelerinin ürettiği mallar bizim ekonomimizi tehdit ediyordu. Hatta bunların kullanılmış eski elbiselerinin kullanımı ülkemizde yaygınlaşmıştı. Muslihiddin Saffet Şöyle diyordu "Halen bu gibi mensucat yerine Avrupa'nın çürük emvali kaim olduğundan/bu malların yerine geçtiğinden bu sanatlar hemen metruk/ terkedilmiş gibidir. Bu halılar gayet sağlam olup Avrupa'nın pamuktan taklit halılarına kat kat faiktır/üstündür." [15]

Kentte esnaf loncaları olarak, keçeciler, bakırcılar, demirciler, pırpıtcılar, semerciler, çıkrıkçılar, nalburlar, tiftikçiler, orakçılar, düvenciler, debbağlar, kilciler, kaba tuzcular, kasaplar, bahçıvanlar, haffaflar/kavaflar, tekerlikçiler, urgancılar, saraçlar, kunduracılar, terziler, sofçular, dokumacılar esnafı vardı.[16] Bunun yanında Çulhacı, palacılar, bostancılar,[17] abacılar, kazancılar, tarakçılar, şekerciler, çiniciler, boyacılar, sabuncular, lüleciler, çilingirciler, mutapcılar de vardı. Kiremithane, destihane ve bezirhane de de üretim yapılıyordu. Ancak kazancı, demirci ve dericiler gibi en zor sanatlar Türklerin elindeydi, diğer sanatlar genelde Gayrimüslimlerin elindeydi.[18] Ankara'nın en önemli ticaret merkezleri, Taş Han Meydanı, Karaoğlan Çarşısı, Saman Pazarı, Koyun Pazarı ve At Pazarı'ydı.[19]

Osmanlı Devleti bir tarım ülkesiydi. Türkiye Cumhuriyeti de kurulduğunda bir tarım ülkesiydi. Tarım, makine gücüne dayalı değil, kol gücüne dayalıydı. Ülke, savaşta genç insan gücünü kayıp ettiği gibi tarımda kullandığı hayvan ve tohum gücünü de kayıp etmişti.

Üst üste gelen Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Harpleri nedeniyle halk, çok maddi ve ruhi açıdan büyük kayıplara uğramıştı. Sofrasında yediğiyle sırtında giydikleri pek iç açıcı

---

[12] -Dr. Muslıhiddin Safvet, **Türkiye'nin Sıhhî İçtimai Coğrafyası Ankara Vilayeti,** Türkiye Cumhuriyeti Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimâiyye Vekâleti Neşriyatı, İstanbul, 1342/1925, s. 71.

[13] - Dr. Muslıhiddin Safvet, **Türkiye'nin Sıhhî İçtimai Coğrafyası Ankara Vilayeti**, Türkiye Cumhuriyeti Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimâiyye Vekâleti Neşriyatı, İstanbul, 1342/1925, s. 71.

[14] - Hıfzı V. Dedeoğlu, **Milli Mücadele Anıları**, İstanbul, 1983, s.28.

[15] - Dr. Muslıhiddin Safvet, **Türkiye'nin Sıhhî İçtimai Coğrafyası Ankara Vilayeti**, Türkiye Cumhuriyeti Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimâiyye Vekâleti Neşriyatı, İstanbul, 1342/1925, s.55.

[16] - Şerif Erdoğdu, **Ankara'm**, Ankara, 200 l, s. 64.

[17] - Şerif Erdoğan, **Ankara'm**, Kültür Bakanlığı, Ankara1999, s. 150-161.

[18] - Avram Galanti, **Ankara Tarihi**, I.II, Çağlar yayınları, Ankara 2005, s, 209-215.

[19] - Nurcan İnci Fırat, **Ankara'da Cumhuriyet Dönemi Mimarisinden İki Örnek, Etnografya Müzesi ve Eski Türk Ocağı Merkez Binası**, Ankara, 1998. s,11.

değildi. Ankara il ve ilçelerinde pirinç, buğday, arpa, mısır, nohut, mercimek çokça üretilmekteydi. Ancak köylüler ihtiyaç fazlasını satmaktaydılar. Pirinç üretmelerine rağmen bulgur tüketimi fazlaydı. Zengin köylüler bile bal, süt, kaymak, tereyağı bulunursa da bunları kendileri yemez ticaret pazarlarında satarlardı. Buğday unu da böyleydi. Buğday unundan mayalı ekmek yapan köylü çok azdı. Köylerde et bulunmazdı. Fakir halk fasulye ve bulgur ile yetinirlerdi. Zengin köylüler, besi tabir ettikleri bir sığırı kesip pastırma ve kavurma yaparak kışın et ihtiyaçlarını bununla giderirlerdi. Önceleri misafir ağırlamak âdeti yaygınken, bu çaresizlikten dolayı bu adet de yavaş yavaş kalkmak üzere. Kanaatkâr ve basit ihtiyaçlarını gidererek mutlu yaşamaya çalışan fakir köylü halk, iyice kanaatkâr olmak zorunda kalmıştı.[20]

ERZURUM

Birinci Dünya Harbi'nden önce 1913'lerde Erzurum'un mülki taksimat ve nüfus şöyleydi: Erzurum; Erzincan ve Bayezıd adıyla iki sancak bağlıydı. Merkez livanın Bayburt, Tercan, Kiğı, Hınıs, Pasinler, Tortum, İspir, Keskim/Yusufeli ve Narman adında dokuz kazası vardı. Erzincan livasının Kemah, Pülümür, Kuruçay ve Refahiye adında dört kazası vardı. Bayezid livasının Karakilise/Ağrı, Tutak, Diyadin ve Eleşkirt adında dört kazası ile toplam 18 kazası vardı. Toplam nüfusu 769.099, 409.584 erkek, 359.515 kadındır. [21] Şehir merkezindeki 47.831 toplam nüfus vardı. Sivil nüfusun 11.789 Ermeni, 789 Katolik, 592 Protestan, 19 Süryani, 10 Keldani 10 Yahudi ve 10 Kıpti idi. Bu nüfusun dışında 15 bin asker vardı.[22]

Erzurum'da daha önce açılan Ziraat Bankası şubesi mevcut olmasına rağmen[23] 1906 yılında Erzurum Ticaret Odası tüccarları Erzurum'da Osmanlı Bankası'nın bir şubesinin açılması için Vali Mustafa Nazım Paşa'ya müracaat ederek**, "sarraf-ı esnaf- bi insaf** " bugünkü Türkçeyle ***"insaf sahibi olmayan sarrafların"*** elinden kurtulmalarını isterler. Osmanlı Bankası şubesi 1906'da açılır. Müslüman Türklerde şirketleşme çok başarılı olamamıştır. Sanayileşen Batılı devlet kapitülasyonlar nedeniyle de Osmanlı Ülkesinin pazarlarını ele geçirmişlerdi. Erzurum Valisi Mehmet Emin (Yurdakul) 1912 tarihli raporunda şu acı gerçeği tarihe bir kayıt olarak düşer: ***"sarıktan fese, kundaktan kefene***" hemen bütün mallar Avrupa'dan ithal edilmektedir. Bu yüzden pek çok tüccar iflas etmişti. Birinci Dünya Savaşı öncesinde, Erzurum çarşılarına tamamen Batılı ülkelerin malları hâkim olmuştur. [24]

Ahmet Hamdi Tanpınar Beş Şehir adlı eserinde 1913'lerdeki Erzurum için : "O zamanın Erzurum'u, on yıl sonra 1923'te gördüğüm Erzurum'dan çok başkaydı. Her türlü kıyafette bir kabalığın çarşı pazarını doldurduğu, saraç, kuyumcu, bakırcı dükkânlarıyla senede her yıl otuz bin deve, iki misli katırın ve bir o kadar da malın girip çıktığı hanlarıyla, ambarlarıyla, eşraf ve ayanıyla, esnafıyla, otuz sekiz medresesiyle, elli dört camisiyle, İran transitinin beslediği refahlı ve mamur Erzurum. On yıl sonra gördüğüm harap şehir arasında kolay kolay münasebet tasavvur edilemezdi… İkinci defa gördüğüm bu şehir, artık şark vilayetlerinin - Solakzadeler, Kadızadeler, Müftizadeler, Gözübüyük ailelerinden oluşan- uleması, esnafı, iktisadi merkezi,

---

[20] - Dr. Muslıhiddin Safvet, **Türkiye'nin Sıhhî İçtimai Coğrafyası Ankara Vilayeti, Türkiye Cumhuriyeti Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimâiyye Vekâleti Neşriyatı,** İstanbul, 1342/1925, s,49.

[21] - Doktor Şerif Bey, **Erzurum Vilayeti Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası,** Hazırlayan, Murat Küçükuğurlu, Serander. Trabzon, 2011, s. 95- 115.

[22] - Ali Kurt, **Erzurum Kronolojisi**, Bilge, Kültür ve Sanat, İstanbul, 2018. s,23.

[23] - Ali Kurt**, Erzurum Kronolojisi,** Bilge, Kültür ve Sanat, İstanbul, 2018. s,15.

[24] -Murat Küçükuğurlu, **Erzurum Sanayi ve Ticaret Odası,** Tarihi, Zafer Medya, 2023, s,11.29.30.

yaylanın gülü, bu havalide söylenen türkülerin yarısından çoğunun güzelliğini övdüğü eski Erzurum değildi. Harp, hicret, katliamlar, tifüs, çeşit çeşit felaket, üzerinden ağır bir silindir gibi geçmiş, her şeyi ezip devirmişti. Hiçbir yerde memleketin Birinci Cihan Harbinde geçirdiği tecrübenin acılığı burada olduğu kadar vuzuhla görülemezdi. Bu, eski ressamların tasvir etmekten hoşlandıkları şekilde, ölümün zaferi idi. Dört yıl, bu dağlarda kurtlara insan etinden ziyafetler çekilmiş, ölüm her yana doludizgin saldırmış, seçmeden avlamıştı. Uğursuz tırpan durmadan, bir saat rakkası gibi işlemiş, rast geldiği her şeyi biçmişti. Bununla beraber, nüfusu altmış binden sekiz bine inen Erzurum Milli Mücadele'ye önayak olmuş, Ermenistan zaferini idrak etmiş, yavaş yavaş sağ kalan hemşerilerini toplamaya başlamıştı… Kentte kaybolan şey, bütün bir hayat tarzı, bütün bir dünya idi. Bu hayat bir daha dönmemek üzere kaybolmuştu. Çünkü büyük Harbin getirdiği felaket olmasa bile, gene bu çarşı sönecek, bu esnaf dağılacak ve kendi bünyesini yeni baştan kuracak olan yeni bir çalışma şeklini bulana kadar gene küçülecek, köyleşecekti." [25]

Yine Tanpınar Erzurum çarşılarında otuz iki sanat dallarını sayar.[26] Yukarıda Ankara'da buluna sanat dallarının hemen çoğunun Anadolu kentlerinde bulunmaktaydı. Ancak "Erzurum'da sanayi Ermenilerin elinde imiş. Onlar çekildikten sonra dâhili sanayi de sönmüş. Terzi, bakırcı, kuyumcu, demirci, marangoz, dökümcü, mimar gibi sanatkârlar yok. Birkaç tane kunduracı ve yemenici mevcut…"[27]

1921 yılında basılmış. I. Cihan savaşı öncesi durum hakkında bilgi veren Doktor Şerif Bey; Erzurum'da bir şeker fabrikası kurulması gerekir düşüncesini yazar. "Başlıca Ma'mulat-ı sanaiyye Erzurum, Erzincan şehirlerinde imal olunan çelik, gümüş, bakır evani ile siyah kehribardan sigaralık, tespih, küpe, yüzük, bilezik, gerdanlık gibi çok güzel ve zarif ziynet ürünleri imal edilir. Aşiret kadınları tarafından dokunan kilim, seccade, halı, şal, çorap dokurlar. Erzincan'da yünden caka, oda döşemesi, hamam takımları ve yine Erzincan ve Kiğı'da imal oluna iplik alacaları yapılır. Mahalli ihtiyacı gidermek için saraçlık, kürkçülük ve marangozluk gibi sanatlar terakki etmiştir." [28]Ülkede kurulan fabrikalarda çalışacak mütehassısları yetiştirecek sanayi mektebi 1847'de İstanbul'da kurulur. 1860'da kimsesiz çocuklara mahsus Islahhane adı altında Mithat Paşa tarafından Niş'te, Erkek Sanayi Mektebi, Rusçuk'ta 1865'te Kız Sanayi Mektebi açılır. İstanbul'da 1865 de Mülkiye Mühendis Mektebi kurulur.[29]

Erzurum'da da Merkez vilayette yüz yirmi talebesi bulunan Sanayi Mektebi 1903'de kurulur.[30] Dr Şerif Bey sanayi durumunu özetler: "Merkezin ihtiyacını temin edecek derecede Bursa usulü hamam ve havlu takımları ve doğramacılık, matbaacılık, halıcılık, fanila ve çorap ve terzi ve kundura ve demircilik gibi sanayi mevcuttur. Hariçte ihram olumsuz sıhhi durumlarda kadınlar tarafından dokunur ancak romatizma ve fakrüd-dem/kan hastalıkları görülür.[31] Erzurum ve çevresinde sekiz on tane pastırma fabrikası mevcut olup, bu fabrikalarda

---

[25] -Ahmet Hamdi Tanpınar, **Beş Şehir**, M.E. B, İstanbul, 1997, s.25-26.
[26] - Ahmet Hamdi Tanpınar, **Beş Şehir,** M.E. B, İstanbul, 1997, s.31.
[27] - Murat Küçükuğurlu, **Erzurum Sanayi ve Ticaret Odası,** Tarihi, Zafer Medya, 2023, s, 30.
[28] - Doktor Şerif Bey, **Erzurum Vilayeti Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası,** Hazırlayan, Murat Küçükuğurlu, Serander. Trabzon, 2011, s.73.
[29] - Osman Ergin, **Türk Maarif Tarihi,** Cilt. 1-2. Eser Matbaası, İstanbul, 1977. S. 627-637- 686-606.
[30] - Ali Kurt, **Erzurum Kronolojisi,** Bilge, Kültür ve Sanat, İstanbul, 2018. s,13.
[31] - Doktor Şerif Bey, **Erzurum Vilayeti Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası**, Hazırlayan, Murat Küçükuğurlu, Serander. Trabzon, 2011, s.87.

senesine göre on binden, on beş bine kadar karasığır kesilerek çok nefis olan pastırma imal edilir. Muhitimizde darü'l-sınaeler/sanayi imalathaneleri, fabrikalar, sanayi-i muhtelife esbabı yok mesabesindedir. Mevcutlarının da faaliyetlerinde dahi sağlık kurallarından yoksun bir haldedir. Merkezde iki, Bayburt'ta bir, Erzincan da askeriyeye ait bir, merkezde 4 tabhiye (elektirikli değirmen fabrikası) mevcut."[32]

Doktor Şerif Bey halkın kısaca ticari ve sanayi hayatını şöyle özetler: "Kasaba sekenesi/halkı nazar-ı itibara alınmazsa, köylerde ahalinin meşguliyeti sırf çiftçilikten ibarettir. Ticaret ve sanayi heves eden yoktur. Olsa bile ortak kuruluşu icap ettirecek fabrika ve sanayi yoktur. Merkezlerde bakkallık, attarlık, kasaplık, arabacılık, kiracılık gibi mesleklerle meşgul olanlar çoğunluktadır. Ahalinin büyük çoğunluğu kahvehanelerde malayani ve pek de kayda değer olmayan düşüncelerle hayat sürmektedirler."[33]

Rus işgalleriyle Erzurum sanayileşememiş, ticaret yollarının yönü değişmiş, kalifiye insan gücü savaşta yok olduğu için kent olmaktan çıkmış, büyük bir köy olmuştu. Büyük köy oluşu fiziki yapıdan daha çok hayat tarzının ve dünya görüşünün değişmesiydi. Biliyoruz ki, bir kent köyleşirse ya da yüzünü köye çevirirse sırtını duvara vermiş demektir. Bu yüzden de gidecek başka yeri kalmadığı için gelişmesi durmuş demektir.[34]

Bu durumdan kurtulmak için Kazım Karabekir Paşa, 1919 Temmuz'unda kimsesiz çocuklardan oluşturduğu sanayi birlikleri kurmuştu. 04. Mart 1920'de Firdevsoğlu Kışlasında İş Ocağı (askeri silah bakım tesisi açıldı). 1924 Aralık ayında Erzurum Kız Sanayi Okulu açıldı.[35]

KASATAMONU

Kastamonu 1922 yılı itibariyle bağımsız bir vilayettir. İnebolu, Zaferanbolu/Safranbolu, Araç, Cide, Dadayı, Tosya ve Taşköprü adında yedi kazası vardı.[36]

1922 yılındaki toplam nüfusu 426. 600'dür. Bu nüfusun 12.000'i Hıristiyan geri kalan nüfus ise Türk ve Müslüman'dır. Müslim ve Gayri Müslim halkın dili Türkçedir. Biz biliyoruz ki Anadolu'da yaşayan Hristiyan dinine mensup vatandaşların ana dilleri Türkçedir. Misyoner okullarının çabaları sonucunda Grekçe ve Ermenice yeni yetişen gençlere öğretilmiştir.[37]

Kastamonu coğrafi konumu itibariyle ormanlık bölgesi olan bir şehir. Ormanlık bölgesinde oturan halkın çoğunluğu kerestecilikle uğraşırdı. Ormanlarıyla meşhur kentte çam, köknar, gürgen, kestane ağacı yaygın türdür. Yılda 40 bin metre mamul kereste ihraç edilerek

---

[32] - Doktor Şerif Bey**, Erzurum Vilayeti Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası**, Hazırlayan, Murat Küçükuğurlu, Serander. Trabzon, 2011, s.77, 73,93.

[33] - Doktor Şerif Bey, **Erzurum Vilayeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası**. Hazırlayan Murat Küçükuğurlu, Serander, Trabzon, 2011.S 100.

[34] - Zübeyir Saltuklu, " **Zafer ve Ekonominin Harcı**" Er –Vak ile Erzurum Ticaret Odası'nın ortaklaşa düzenlediği 22.Sultan Sekisi toplantısında yapılan bilgi şöleninde sunulan yayınlanmamış bildiri.

[35]- Ali Kurt, **Erzurum Kronolojisi,** Bilge, Kültür ve Sanat, İstanbul, 2018. s,34-44.

[36] -Dr. Kemal, **Türkiye'nin Sıhhi İçtimâi Coğrafyası, Kastamonu Vilayeti,** Ankara Öğüt Matbaasında 1338/1922, s.21-22.

[37] -Dr. Kemal, **Türkiye'nin Sıhhi İçtimâi Coğrafyası, Kastamonu Vilayeti,** Ankara Öğüt Matbaasında 1338/1922, s.21-22. Bakınız, Zübeyir Kars, (Saltuklu) "**Milli Mücadele 'de Kayseri ",** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara- 1999. Zübeyir Kars,(Saltuklu) "**Kayseri Ortodoksların Türklüğü Üzerine Bir Deneme Kayseri**." Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri 1998, Erciyes Üniversite, Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları, Kayseri -1988.

60-70 bin lira gelir elde edilmişti. Bu ticaretten istifade eden köylüden daha çok ağalardır. Ormansız ve arazileri tarıma elverişli olmayan köylülerin çoğu maişetlerini temin için İstanbul'a giderek börekçilik, turşuculuk ve şekercilik yaparlardı. İnebolu'da elma üretimi yaygındır. 1922 yılı itibariyle 120.000 sandık elma üretiminden hamaliye, kayık masrafını çıktıktan sonra l,5 milyon lira gelir elde edilmiştir.

Sahil halk, kayıkçılık, Cide'nin Şehiryalı tarafları şimşirden tahta kaşıkçılık, kahve değirmenciliği ve kantarcılar gibi sanatlarla meşguldürler.

Kastamonu merkez ve özellikle de Daday'da dört tekerlekli öküz arabaları, Zaferanbolu'da kısmen de Tosya'da bağcılık önemli geçim kaynağıdır.

İlde, kömür, altın karışımı bakır, petrol, mermer, demir madeni yatakları var olmasına rağmen maden işletmesi yoktu.

İlde fabrika adıyla anılmaya değer bir müessese yoktu. Ancak Zaferanbolu'da ve Cide'de suyla çalışan iki kereste fabrikasıyla, Kastamonu merkezde bir un fabrikası vardır.[38]

Dr. Kemal Bey'in Kastamonu eğitimiyle ilgili verdiği bilgi de şöyledir: "Kastamonu'da bulunan ilkokul binalarının çoğu kira ile tutulmuş binalardı. Sayıları sekiz olan Numune mekteplerinin binaları Özel İdare'ye aitti. Bu binalarda fiziki ortam sağlık şartlarına uygundu. Diğerleri ise bu uygun şartları taşımamaktaydı. Lise ve öğretmen okullarının binalarına gelince; Hükumet Binası'nın karşısında Sultani, Vali Abdurrahman Paşa zamanında taştan muntazam bir tarzda yapılmıştır. Sınıflar ve yatakhaneler muntazam olmasına rağmen ders araçları bakımından çok noksanı bulunmaktaydı. Öğretmen okullarının binaları, Özel İdare'nin memnuniyet verici tarzda yapılmış binalarıydı. Kastamonu'nun en güzel binası olan okul, Sanayi Mektebi'nin binasıydı. Bu bina taştan yapılmıştı. Mektebin imalathaneleri, yatakhaneleri ve dershaneleri sıhhi şartlara uygundur." [39]

Çok muhteşem olmasına rağmen o yıllarda Kastamonu Sanayi Mektebi'ni ziyaret eden Celal Nuri okulun genel durumunu ve okul hakkında halkın zihniyetini şöyle izah ediyordu; "Kastamonu'daki Sanayi Mektebi'ni gezdim: Terzilik şubesi….mevcutmuş, lâkin lâğvedilmiş? Çünkü idare-i hususie-i vilâyet öyle tensip etmiş; taşçılık şubesi, keza. Nefis bir bina, bîvâye (mahrum, nasipsiz) birkaç genç. Netice: Hiçe yakın. Halbuki Amerikalılar, yine bizim memleketimizde olmak üzere, mahzâ Ermeni çocuklarını yetiştirmek için, meselâ Bağceçik'te, Elaziz'de, Merzifon'da dâr"üs-sınaa şeklinde mektepler tesis etmişler….Bu mektepler, hüsn-i idare sayesinde, hem kendilerini geçindirir bir hale gelmiştir, hem de Ermeni milletine faide bahşolmuştur."[40]

Kastamonu'da halkın geçim durumu yani açık bir ifadeyle sofrasında yediği gıdalar, sırtındaki giydiği elbiseler ve bunlarla ilgili edindiği alışkanlıklar hiç de iç açıcı değildi. Hele hele köylünün durumu daha da kötüydü. Halkın geneli fakirdi. İl Sağlık Müdürü Dr. Kemal: "Sahil halkı, yeterince mısır unu bulduğu zaman **"bolluk/yolluk**" var, derlerdi. Sahilin dışında orta kısımlardaki halkın durumu sahil halkının durumuna göre daha iyidir. Pastırmacılık meşhurdur. Yılda 100-200 inek kesen pastırmacı esnafının sayısı oldukça kabarıktır.

---

[38] - Dr. Kemal'in "**Türkiye'nin Sıhhi İçtimâi Coğrafyası, Kastamonu Vilayeti,** Ankara Öğüt Matbaasında 1338/1922,16-26.

[39] - Dr. Kemal, **Türkiye'nin Sıhhi İçtimâi Coğrafyası, Kastamonu Vilayeti,** Ankara Öğüt Matbaasında 1338/1922, s. 29.

[40]- Celal Nuri, **Atatürk Devri Fikir Hayatı** I, s, 56. Geniş bilgi için bakınız: Erdoğan Büyükkasap, Zübeyir Kars (Saltuklu), ***1922 İtibariyle Kastamonu'nun Eğitim, Sosyal, Ekonomik ve Sağlık Durumu,*** İkinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri (18-20 Eylül 2003), Ankara, 2005, s. 89-102.

Kastamonu'da hemen her ev bir veya iki inek keserek pastırma yapardı. Pastırmacı esnafı baharda aldıkları sığırları yaylaya sürer, güzün ekim ayında kesilmek üzere yayladan getirirdi. Hemen her köy ve kasabada küçük ve büyük baş hayvan yetiştirilirdi. Köylünün senede beş on okka-bir okka 1283 gram- yağ elde edecek birkaç ineği, birkaç yüz yumurta alacak kadar tavukları ve iaşesinden başka satacak birkaç kile kadar da zahiresi/buğday, arpa ve çavdar olurdu. Arazi ve iklim tahıl ekim alanlarına elverişli olmadığından köylü kendi tahıl ihtiyacını zar zor elde etmektedir. Köylü daima karnını ekmekle doyurmaktadır. Tek çeşitle beslenmelerinden dolayı mide, bağırsak hastalıklarından kurtulamazlar. Köylü elde ettiği ürünlerin fazlasını mutlaka satar ve biriktirdiği birkaç kuruşluk parayı ya düğün-derneğe sarf eder ya da yoksul ve zaruri durumdu olan vatandaşa yüklü faiz karşılığında para veren **"murabahacılara/tefecilere**" kaptırırdı. Murabahacılığı genelgelerle yasaklamaya çalışan valiler olmuşsa da başarılı olamamışlardır. Halk, murabahacılarla değil bankayla alış veriş yapmaları için teşvik ediliyordu. Kent ve kazalardaki eşraf, öğle yemeklerini evlerinde değil dükkânlarında zeytin, peynir ve helva gibi yiyeceklerle geçiştirirdi. Akşamları evin en alt katında toplanarak bir veya iki kap yemek yerlerdi. Zaferanbolu'nun/Safranbolu'nun sebze yetiştiriciliği meşhurdur. Merkezin, Araç'ın, Daday'ın Çerkeş'in hatta Zonguldak'ın sebze ihtiyacını hemen hemen bu ilçe sağlamaktaydı. Fasulye, nohut, mercimek hemen her ilçede yetişir. Pirinç, Tosya'nın Devrez Çayı etrafındaki 10 veya 12, Taşköprü'den geçen Gök Irmak'ın çevresindeki 3 veya 5 köyde ve bir de Zağferanbolu'nun Araç ve Soğanlı suları kenarlarında pirinç yetiştirilirdi. Bu pirinç ekim alanlarında sıtma hastalığı yaygındı. Bu hastalık için Meclis-i Umumi, 1922/1338 tarihinde 500 lira kinin ilacına para tahsis etmişti."[41]

Erzurum'da Osmanlı Bankası şubesinin açılmasını tüccarın istemesinin nedeni tefecilerdi. Anadolu'nun diğer kentleri gibi Kastamonu ve Kayseri'de de tefeciler, köylünün elinden malını yok fiyata alıp, alnı terlemeden zengin olan asalak insanlardı. Hatta Kayseri pazar yerlerinde de "**topçu"** denen insanlar vardı. Bunlar hiç sermayeleri olmadığı halde cebir, kaba kuvvet ve baskı kurarak fiyatları arzularına göre değiştirerek, alıcı ile satıcı arasına girerek **"pazarlık sünnet**"tir diye saçma bir geleneğe sığınarak köylünün elindeki malını yok fiyatına alıcı lehine çevirirdi. Köylü daima köyünde ağasından, şehirde tefeciden mağdurdu.[42]

KAYSERİ

Önceleri Ankara vilayetine bağlı sancak iken yeni mülki taksimatta bağımsız sancak olan Kayseri livası; Develi, İncesu ve Bünyan kazalarından oluşuyordu. 1922 yılı itibariyle toplam nüfusu 222.452'dir. İslamlar/ Türkler 189.014, Gayri Müslimler 33.438'dir.[43]

Kayseri sanayi ve ticari hayatla ilgili bilgileri İl Sağlık Müdürü Dr. Hıfzı Nuri'nin raporundan alıntılayalım: "Mensucat; Kayseri'de en gelişmiş bir sanat olarak halıcılık vardır. İslamlar ve Hristiyanlarda güzel halı dokuyanlar mevcuttur. Halı imalathanelerine Türkçe tabirle [Halı İşliği] derler. Buralarda çalışan hep kadındır. Hâlihazırda Avrupa 'ya halı ihracatı ve İstanbul'a irsaliye pek durgun olduğundan, pek az halı tezgâhı faaliyettedir.

---

[41] - Dr. Kemal, **Türkiye'nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası, Kastamonu Vilayeti,** Ankara Öğüt Matbaasında 1338/1922, s. 18-24. Geniş bilgi için bakınız: Erdoğan Büyükkasap, Zübeyir Kars (Saltuklu), **1922 İtibariyle Kastamonu'nun Eğitim, Sosyal, Ekonomik ve Sağlık Durumu,** İkinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri (18-20 Eylül 2003), Ankara, 2005, s. 93-94.

[42] -Zübeyir Kars(Saltuklu) **Kayseri ve Sivas'ın Çağdaşlaşmasında Vali Ahmet muammer Bey**, s. 36.

[43] - Dr. Hıfzı Nuri, **Türkiye'nin Sıhhî ve İçtimai Coğrafyası, Kayseri Sancağı**, Öğüt matbaası, Ankara, 1338/1922, Sadeleştiren, Zübeyir Kars(Saltuklu) Kayseri Ticaret Odası yayını, Kayseri, 199,s. 29.

Dokumacılık; Kayseri ve ona bağlı olan yerlerde oldukça külliyetli miktarda "yerli bezi" dokunur. Hassaten köy ahalisinin çamaşır ve hatta şalvar, mintan vesairesinin ekserisi bu yerli bezden mamuldür. Biraz daha ıslah ve ince dokunsa, Avrupa kaput bezlerine ihtiyaç bırakmayacaktır.

Bir kısım fakir ve orta halli halk tarafından kışın giyilen ve bir nevi dayanıklı "aba" dokunduğu gibi şalvarlık kumaş dahi dokunmaktadır. Güzel keçeler dahi imal edilmektedir. Ve hatta Irakiye tertibi keçeden külahlar yapılmaktadır. Fakir takımı ve köylüler, fes yerine bu keçe külahtan çok kullanırlar. Hanelerde yerli ve Avrupa ipliğinden gömleklik ve donluk ve çarşaflık dokurlar. Hemen her yerli kadını, yünden ve pamuktan iplik bükmek bilir. Dokuma sanatına vakıftırlar. Halıcılık ve dokumacılık sırf Kayseri şehrine münhasır olmayıp, köy, kaza ve nahiyelerde bu sanat az çok ileri gitmiştir.

Dericilik: Kayseri'de dericilik oldukça gelişmiştir. Her ne kadar dericilik eski yöntemlerle yapılıyorsa da, mamul yerli deriler ve köseleler, hemen Kayseri'yi idare ettiği gibi komşu liva ve vilayetlere de ihracat yapılmaktadır. Şehrin kenarına rastlayan, çok eskiden beri bulunan debbağ haneler mevcuttur. Kayseri'de ekseriya kullanılan deriler ve köseleler, yerli mamulatıdır. Mamul derilerin çeşitleri keçi derisi, sahtiyan, elvandan ibarettir.

Kunduracılık: Pek şık giyinenler ile yabancı bazı memurin müstesna olmak üzere ekser halkın, kendilerine mahsus biçimde mamul olan kundurası ve yemenisi, sırf Kayseri kunduracıları tarafından yapılır. Kayseri'de yüzlerce "Kavaf" ve "Kunduracı" bulunmasına nazar[an] adı geçen sanat burada müterakki (ilerlemiş) sayılır.

Çorakçılık: Kayseri'nin batısına tesadüf eden arazide toprak, güherçile ile karışmış bulunmasına binaen, çorakçı esnafı bu toprağı kazarak, küme haline getirir ve sonra tahtadan yapılmış süzgeçler koyarak ve bol su ilavesiyle içindeki güherçileyi eriterek, süzerler. [Şıra] tabir edilen bu suyu kaynatarak, çıkan hasılata [Kal] adını verirler. Bunu ayrıştırmak için **"Askeri Güherçile Fabrikasına"** götürerek, oraya satarlar.

Taşçılık: Kayseri ile buraya bağlı nahiye ve köylerin ahalisinin çoğu taşçılıkla meşguldür. Osmanlı ülkesinin her tarafında taşçılık sanatını icra ederler.

Her şekle dönüştürülebilir derecede işlenmeye müsait olan ve Kayseri ile ona bağlı olan yerlerde çıkan, kilsi bir nevi yumuşak taşı işlemekte pek mahirdirler. Her yerde cami, kilise, apartman vesaire gibi kâgir (taş bina) ve büyük binaların inşaatında, ekseriya Kayseri taşçısı işler. Kayseri'de bu taşçıların sanatlarının eseri olarak birtakım binalar mevcuttur. Mermer işlerinde de meleke sahibidirler. İstanbul'da ve Türkiye'nin her tarafındaki Kayserili taşçıların bu sanatı icra ettiği malum ve meşhurdur.

Boyacılık ve Nakkaşlık: Kayseri'de hemen her kadının, dokuma sanatına vakıf olması sebebiyle, dokuma ürünlerinin çeşitli renklerle süslendirilmesinin gerekliliği bunlara boyacılığı da öğretmiştir.

Binaenaleyh, Kayseri'ye, mühim miktarda Avrupa'dan [Anilin] boyaları ithal edildiği nispette, sarfiyat vuku bulur. Kayseri'de üç dört boyahane mevcut ve ustaları cidden sanatlarına vakıftırlar. Fakat boyacılık Kayseri'de birinci derecede tasarlanarak yapıldığından, halıcıların ekserisi işliklerinde halı, ip ve ipliklerini kendileri boyar ve boyatırlar. Binaenaleyh bu suretle büyük boyahaneler çoğalmamıştır.

Nakkaşlık da, Kayseri'de çok eskiden beri ileri gitmiştir. Evvelce daha kudretli ustaların yetişmiş olduğu ve nakşa ve zevki okşayacak süslemelere, eskilerin daha merak etmekte olduğu

ve bu ustaların sanatı olarak tanzim edilmiş, menguş/ küpe gibi ve gayet zarif tavanlara ve duvarlara, ancak eski binalarda tesadüf edilmesiyle anlaşılmaktadır.

Bakırcılık: Memleketin ihtiyacını temin edecek derecede olup, ilerlemiş bir halde değildir.

Kuyumculuk ve Dökmecilik; İlerlemiş değildir.

Pastırmacılık: Kayseri'de mühim bir ticareti teşkil eder. Sayılı pastırma işliklerinde, külliyetli pastırma ve sucuk imal edilir. Osmanlı ülkesinin her tarafına ihraç olunur.

Fabrika olarak; Kayseri'de askeriyeye ait **"Güherçile", "Mensucat", "İmalat-ı Harbiye" fabrikaları ile Bünyan'da tüccara ait bir dokuma fabrikası** vardır."[44]

Düşman işgali görmemiş Kayseri'de şehir ve köylerde yaşama tarzı pek basittir. "Mercimek, buğday, buğday unu ve bundan mamul edilerek hazırlanan [makarna, erişte, tarhana, yufka vesaire] gıdalarının ekseriyetini teşkil eder. Köylünün her gün yediği undur dense mübalağa edilmemiş olur. Sabahları mercimek veya tarhana çorbası, akşamları mantı, makarnadır. Bunların mantı adını verdikleri hamur içinde, et sanki yok gibidir. Üzerine yoğurt ve birazda yağ ilavesiyle bu yemeğin malzemesi tamamlanmış demektir."[45]

1905-1906 yıllarında Ermeni Osmanlı yurttaşlarınca açılan **"İpranosyalılar Mağazası"** Kayserinin umum esnafını satışının yarısını yapıyordu. Sivas'ta da **"Bon Marche**" yani **"İyi Çarşı", "İyi Alışveriş Merkezi"** de yaklaşık bu durumdaydı.

Müslüman Türk tüccarları sermayeleri azınlıkta olmasına rağmen tefecilik Kayseri'de de yaygındı. **"Osmanlı Bankası"** adı altında 1856' de bir banka kurulması isteniyordu Erzurum'daki gibi. İlk önce İngiliz sermayesi sonra Fransız sermayesiyle yoluna devam eden banka Osmanlı tarihindeki en modern banka olmuştur. Bankaya para basma yetkisi bile verilmişti. Bankacılıkla tanışan Osmanlı Devleti, bankacılığı çeşitlendiriyordu.

Ziraat Bankası'nın bir şubesinin de Kayseri'de açılması için büyük gayretler gösterilmiştir.

Osmanlı nüfusunun %80 'i köylüydü. Osmanlı bir köylü toplumuydu. Erciyes Gazetesi'nde bankanın açılmasının gerekliliği üzerine yazı metni şöyledir: **"Köylüde para olmadığı için demirini, çiftini zahire karşılığı yaptırmaktadır. Köy imamını bile zahire karşılığı tutar. Elbisesini tohumluk buğday karşılığı üç, dört kat fazla fiyatla tedarik eder. Öküzü kazara ölürse yerine Celepçi'den parası üç, beş senede ödemek üzere anlaşma yapılır. Celepçi'nin insafına göre bir de "faiz" konur. Üç-dört yıl sonra ödenen para değer fiyatının üç –dört misli olur. Celepçi'ye para öderken köylünün çektiği zulümler! Celepçi paranın arkasını bitirmek istemez. Celepçi köye vardığında ne ikramlar! Atının arpasının yiyeceği bile köylüden çıkar. Bir de ticaret serbesttir denecektir. Ticaret serbest olmalıdır. Ancak insani, ahlaki ve hukuki olmalıdır. Köylü Ziraat Banka'sından %6 faizle para alırsa muhtekirlerin/vurguncuların elinden kurtulmuş olur."** [46]

KONYA

---

[44]- Dr. Hıfzı Nuri, **Türkiye'nin Sıhhî ve İçtimai Coğrafyası, Kayseri Sancağı,** Öğüt matbaası, Ankara, 1338/1922, Sadeleştiren, Zübeyir Kars (Saltuklu) Kayseri Ticaret Odası yayını, Kayseri, 1995.s. 18-31.

[45] - Dr. Hıfzı Nuri, **Türkiye'nin Sıhhî ve İçtimâi Coğrafyası, Kayseri Sancağı**, Öğüt matbaası, Ankara, 1338/1922, Sadeleştiren, Zübeyir Kars(Saltuklu) Kayseri Ticaret Odası yayını, Kayseri, 1995.s.18.

[46] Zübeyir Saltuklu, "**Tefecilik"** 3.Ocak.2022, https://www.doguturk.com/tefecilik-ustune-makale,6805.html

Konya'nın 1922 yılında ilçeler hariç merkez ve merkeze bağlı nüfusu 126.341'dir. Konya; Akşehir, Ermenek, Bozkır, Seydişehir, Karaman, Ereğli, Sultaniye, Beyşehir, Ilgın, Kadınhanı kazalarından oluşmaktadır.[47]

Dr. Nazmi, nefsi kasabada/kent merkezinde mevcut bütün esnaf erbabı sanayi İslam'dır. Tenekecilik bile İslamlardadır. Köy ahalisi ova kısmı ziraatla ve kısmen bağcılık ile iştigal ederler. Bu bilgilerden sonra kaza ve köylerin geçim durumunu verir:

"Akşehir'de, halkın çoğunluğu çiftçidir. Geçim basit ve sadedir. Merkez kazada ticaret edenler kunduracı, fırıncı, semerci, kahveci, hancı, hamamcı, arabacı, bakkal gibi basit iptida sanat erbabı vardır. Seydişehir'de sanayi erbabı yoktur. Halk genelde çiftçi olduğundan geçim tarzları aleladedir. İstisna olarak Lâdik köyünde dokunan halı ve seccadeler zikre şayandır. Karaman halkının geçimine gelince kazada önemli bir sanayi müessesesi yoktur. Yalnız basit tezgâhlarda halı, kilim, seccade imal eden köyler vardır. Başlıca geçimleri bağcılık ve arıcılıktır. Köylerde kendi ihtiyaçlarını temin edecek kadar kıldan birtakım kilimler ve yünden keçe imal ederek geçimlerini sağlarlar. Genellikle kaza merkez halkının geçim yolları ziraat ve küçükbaş hayvancılıktır. Ereğli halkı genelde ziraat ve hayvancılıkla uğraşır. Kaza merkezde halk ticaretle meşguldür. Ulukışla tarafları ziraat ve bağcılık, güney kısmı hayvancılık yaparlar. Ayrancı nahiyesinin kuzey tarafı köyleri ziraat, güney tarafı hayvancılıkla geçinirler. Ayrancı nahiyesine bağlı köy kadınları halı, Çabhan nahiyesine bağlı köy kadınları kilim dokurlar." [48]

Dr. Nazmi, kısaca fabrika hakkında şu bilgileri verir: **"Şehrin içinde motor ile çalışan 7 adet ufak fabrika olup hasılatı yevmiyeleri 600 civarıdır. Meram Nahiyesinde ve Meram Çayı üzerinde su ile hareket eden 22 değirmen vardır. Bunlardan başka 3 adet kiremit fabrikası mevcuttur."**

Kadınhanı ilçesinin Kozanlı köyünde motorla çalışan bir un fabrikası ve birkaç su değirmeni vardır. Karaman kazasında Ağa Değirmeni adıyla bilinen vakfa ait bir un fabrikası vardır. Ereğli'de 5 adet su değirmeni vardır. Sultaniye kazasında bir, Kutviran köyünde kömür ve motorla çalışan bir değirmen vardır. Ermenek'te birkaç su değirmeni vardır. Bozkır 'da fabrika adına bir şey yoktur. Ilgın'da sekiz, on su değirmeni vardır [49]

Koskoca Konya vilayetinden cumhuriyete miras olarak fabrika adına değirmenden başka bir üretim imalathanesi yok. "**Değirmenden ağır sanayi" ye** desek hata etmemiş oluruz.

Sonuç

Türkiye'nin 1927 nüfus sayımında toplam 13 milyon 648 bin. Kadın nüfusu 7 milyon 84 bin. Erkek nüfusu 6 milyon 564 bin. Köy nüfusu 10 milyon 342 bin. İl ve ilçe belediye nüfusu 3 milyon 306. En büyük kent İstanbul'un nüfusu 691.bin. [50]

Ülkenin en temel "**üç beyaz" ve "üç siyah"** ihtiyacını halletmek gerekiyordu. Üç beyazın birinicisi un. Yukarıda gördük ki değirmenler önmeli bir fabrika görevi görüyordu. İkincisi şeker. Ülkede şeker fabrikası yoktu. Şeker dışarıdan ithal ediliyordu. 1926 Kasım'ında Uşak şeker fabrikası en ilkin bu ihtiyacı karşılamak için yumurta toplanarak yapılmıştı. Üçüncüsü bezdi. Anadolu kadını yöresel bezini, halısını, kilimini dokuyordu. Ancak yine

---

[47] - Dr. Nazmi, **Türkiye'nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası**, **Konya Vilayeti,** Ankara Öğüt matbaası,1338/1922, s. 18.

[48] - Dr. Nazmi, **Türkiye'nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası, Konya Vilayeti**, Ankara Öğüt matbaası,1338/1922, s.19-48-55. 94.

[49] - Dr. Nazmi, **Türkiye'nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası, Konya Vilayeti**, Ankara Öğüt matbaası,1338/1922, s.22.

[50] - Hasan Ersel, Ahmet Kuyaş, Ahmet Oktay, Mete Tunçay, **Cumhuriyet Ansiklopedisi,** Y.K.Y. İstanbul, Dördüncü Baskı, 2003. S, 97.

yukarıda gördük ki Avrupa kapütilasyonlar yoluyla ucuz kumaş ve bez dokumalarıyla yerli üretimi devre dışı bırakmıştı. Ege ve Marmara bölgesindeki dokuma imalathaneleri Yunan esareti altında tahrip edilmişti. Üç siyaha gelince birincisi demir, ikincisi kömür, üçüncüsü neft(petroldü). Ülke her üçünden de mahrumdu.

Bizim çalışmamıza konu olan tarih Cumhuriyetin ilk yıllarıdır. Her beş kentten sadece Erzurum Rus işgalini ve Ermeni mezalimini yakından görmüştür.

Ankara merkezde 2104 hane vardı. Nüfusu 21.446. Bu nüfusun 9090'ı erkek, 12.356'sı kadındı. Kentin toplam nüfusu. 312.54 9'idi. Ankara elektiriksiz, otelsiz, lokantasız bir kentti.

Erzurum'un Birinci Cihan Savaşı'ndan önce 1913'de toplam nüfusu 769.099, 409.584 erkek, 359.515 kadındır. 1927 nüfus sayımında il nüfusu 270.925 olarak tespit edildi. Şehir merkezi 31.000. Erzurum Ankara'nın aynı şartlarını değil, daha ağır şarttlarını taşıyordu.

Kastamonu, 1922 yılındaki toplam nüfusu 426. 600'dür. Bu nüfusun 12.000'i Hıristiyan geri kalan nüfus ise Türk ve Müslüman'dır. İlde fabrika adıyla anılmaya değer bir müessese yoktu. Ancak Zaferanbolu'da ve Cide'de suyla çalışan iki kereste fabrikasıyla, Kastamonu merkezde bir un fabrikası vardı. Köylü ağaların baskısından kendini kurtaramamıştı.

Kayseri. Toplam nüfusu 222.452'dir. İslamlar/ Türkler 189.014, Gayri Müslimler 33.438'dir. Merkezde halkın geçimi köylere nisbetle iyiydi. Ancak köylü yine de "topçu" denilen simsarların baskısı altındaydı.

Konya, Konya'nın 1922 yılında ilçeler hariç merkez ve merkeze bağlı nüfusu 126.341'dir. Değirmenkden başka kayda değer fabrika yoktu.

Erzurum üst üste Rus işgal görmüş. Ancak Anadolu'nun orta yerinde bir birine omuz omuza sınır Kayseri, Konya, Ankara ve Kastamonu düşman işgali görmemiş olmasına rağmen hemen her şehir sanayi bakımından daha üstün değildi. Nisbeten farklar vardı. 1908 Meclisi Mebusan'da üçüncü dönem Kayseri mebusu Hacı Kasım Efendi meclise hitaben: " Beyler Ankara'dan öte de memeleketimiz var. O tarafı da düşünün, " diye tarihi gerçeği dile getiriyordu. Yatırımların çoğunun Marmara ve Eğe sahilllerine yapıldığı için bu serzenişte bulunmuştur.

Kısaca sanayi adına miras irili ufaklı birkaç fabrika, çokça da "değirmenler" sayılmaktadır. Sanayi adına Cumhuriyetin devraldığı miras **"değirmenler"**. Bu anlayışı formülleştirecek olsak: **"Değirmenden planlı sanayiye cumhuriyet."**

Hamidâbâd /Isparta Sağlık Müdürü Dr. Besim Zühdü Bey 1922'de yayınlanan Hamidabad Sancağı adlı eserinde niçin sanayileşemediğimizi ve **"Biz Kimiz"** sorusuna verilen cevap tarihi delillere dayalı, düşündürücü ve sorgulayıcıdır. **"Son otuz kırk sene zarfında Anadolu evlatları kendilerine bir mezar-ı âdem/mezarları dahi bilinmeyen Balkan şahikalarında/yüksek dağ tepelerinde, Arnavutluk derinlerinde, Yemen çöllerinde aralıksız didinir, çırpınır, parçalanır ölür. Bakiye-i suyufdan /kılıçtan kurtulan/kılıç artığı ancak sekiz on sene sonra bitap/ yorgun, hasta ve sakat bir halde kimsesiz yurtlarına dönebilirlerdi. Bugünkü Nesil İşte Bu Hasta Dirilerin Malul/Sakat, Hasta ve Yorgun Olan Evlatlarıdır. O evlatlar ki ratıp /nemli bir kulübede, çıplak bir halde bir parça kuru arpa veya çavdar ekmeği yiyerek bir tas ayranla maddi ve manevi bir sükûta/hayal kırıklığına bir de nezafeti âdem-i riayet/temizliğin yokluğu yüzünden zuhur eden hastalıklar; emraz- sarie /bulaşıcı hastalıklar ve zühreviye/frengi, belsoğukluğu gibi cinsel ilişkilerle bulaşan hastalıkları, Anadolu için daima bela olan sıtma da buna ilave edilirse Anadolu Türkü'nün ne gibi şartlar altında yetiştiği anlaşılabilir."** Hülasa; "Biz Kimiz" sorusuna cevap ararken bu tarihi belge bize yol gösterdi, hamasi duygulardan uzak

fotoğrafı doğru çekti. Yine bu belge Yemen'in, Arnavutluk'un Galiçya'nın Çanakkale'nin, Sarıkamış'ın, Millî Mücadele'nin ne anlama geldiğini, Türk Milleti'nin hangi askeri, siyasi, ekonomik ve kültürel badirelerden atlayarak Türkiye Cumhuriyeti'ni kurduğunu da ortay koydu.[51]

KAYNAKÇA

Afetinan, **Devletçilik İlkesi,** Türk Tarih kurumu, Ankara, 1072.

Ahmet Hamdi Tanpınar, **Beş Şehir**, M.E. B, İstanbul, 1997.

Ali Kurt, **Erzurum Kronolojisi,** Bilge, Kültür ve Sanat, İstanbul, 2018.

Avram Galanti, **Ankara Tarihi, I.II**, Çağlar yayınları, Ankara 2005.

Carolin A. Ronan, **Bilim Tarihi**, Çeviren Ekmeleeddin İhsanoğlu, Feza Günbergün, TÜBİTAK , 2005, Ankara,

Celal Nuri, **Atatürk Devri Fikir Hayatı** I, Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara,1992.

Dr. Hıfzı Nuri, **Türkiye'nin Sıhhî ve İçtimai Coğrafyası, Kayseri Sancağı**, Öğüt matbaası, Ankara, 1338/1922, Sadeleştiren, Zübeyir Kars (Saltuklu) Kayseri Ticaret Odası yayını, Kayseri, 1995.

Dr. Kemal, **Türkiye'nin Sıhhi İçtimâi Coğrafyası, Kastamonu Vilayeti,** Ankara Öğüt Matbaasında 1338/1922.

Dr. Muslıhiddin Safvet, **Türkiye'nin Sıhhî İçtimai Coğrafyası Ankara Vilayeti,** Türkiye Cumhuriyeti Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimâiyye Vekâleti Neşriyatı, İstanbul, 1342/1925.

Dr. Nazmi, **Türkiye'nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası**, **Konya Vilayeti,** Ankara Öğüt matbaası,1338/1922.

Dr. Şerif Bey, **Erzurum Vilayeti Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası,** Hazırlayan, Murat Küçükuğurlu, Serander. Trabzon, 201.

Erdoğan Büyükkasap, Zübeyir Kars (Saltuklu), **1922 İtibariyle Kastamonu'nun Eğitim, Sosyal, Ekonomik ve Sağlık Durumu, İkinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri** (18-20 Eylül 2003), Ankara, 2005.

Hasan Ersel, Ahmet Kuyaş, Ahmet Oktay, Mete Tunçay, **Cumhuriyet Ansiklopedisi,** Y.K.Y. İstanbul, Dördüncü Baskı, 2003.

Hıfzı V. Dedeoğlu, **Milli Mücadele Anıları**, İstanbul, 1983.

Murat Küçükuğurlu, **Erzurum Sanayi ve Ticaret Odası,** Tarihi, Zafer Medya, Ezurum, 2023.

Nurcan İnci Fırat, **Ankara'da Cumhuriyet Dönemi Mimarisinden İki Örnek, Etnografya Müzesi ve Eski Türk Ocağı Merkez Binası,** Ankara, 1998.

Oktay Yenel, **Ulusların Zenginliği ve Uygarlığı,** Türkiye İş Bankası, Ankara, 1999.

Osman Ergin, **Türk Maarif Tarihi,** Cilt. 1-2. Eser Matbaası, İstanbul, 1977.

Ömer Celal Sarc, **Tanzimat**, cilt 1 sayfa 432, Milli Eğitim Bakanlığı yayınları, 1999, İstanbul.

R.S.Woolhouse, **Ampirist Filozoflar**, Çev, Gökhan Murteza, Pinhan,İstanbul, 2019.

Sadrettin Celal Antel, **Tanzimat, "*Tanzimat Maarif*",** Komisyon, Milli Eğitim Bakanlığı Yay, İstanbul, 1999.

Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2007.

Zübeyir Saltuklu, **Cumhuriyet'in Nezafeti.** Fenomen Yayıncılık, Erzurum, 2019.

Zübeyir Kars, (Saltuklu) "**Milli Mücadele 'de Kayseri ",** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara- 1999.

Zübeyir Kars,(Saltuklu) *"**Kayseri Ortodoksların Türklüğü Üzerine Bir Deneme Kayseri**."* **Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri** 1998, Erciyes Üniversite, Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları, Kayseri, 1988.

Zübeyir Saltuklu, **Bilim İnsanlarından Özdeyişler,** erkhaber/com.30 Haziran,2019.

Zübeyir Saltuklu, " **Zafer ve Ekonominin Harcı**" Er –Vak ile Erzurum Ticaret Odası'nın ortaklaşa düzenlediği 22.Sultan Sekisi toplantısında yapılan bilgi şöleninde sunulan yayınlanmamış bildiri.

Zübeyir Kars(Saltuklu) **Kayseri ve Sivas'ın Çağdaşlaşmasında Vali Ahmet Muammer Bey**.

Zübeyir Saltuklu, "**Tefecilik"** 3.Ocak.2022, https://www.doguturk.com/tefecilik-ustune-makale,6805.html

[51] Zübeyir Saltuklu, **Cumhuriyet'in Nezafeti.** Fenomen Yayıncılık, Erzurum, 2019. Arka kapak yazısı.